

1946. – С. 166–177. 6. Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні у кінці XVII і на початку XVIII ст. – К., 1963 та інші. 7. Див наприклад: Полонська-Василенко Н. Палій та Мазепа // Літопис Червоної калини. – Львів, 1992. – Ч. 8–9. – С. 5. 8. Цит. по кн.: Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. К., Нью-Йорк – 2003 – С. 319. 9. Див.: Чухліб Т. До питання про політичні стосунки між королем Яном III Собеським та гетьманами Правобережної України // Український історичний збірник. – Вип. 1. – К. 1997. – С. 61–100. 10. Див.: Чухліб Т. «Ucraina Terra Cosarocim» та східноєвропейська політика Яна III Собеського (1674–1696 рр.) // Україна і Польща – стратегічне партнерство на зламі тисячоліть. – Ч. 1. – К., 2001. – С. 48–60. 11. Ли-сти Івана Мазепи. 1687–1691 р. / Упоряд. В. Станіславський. – Т. 1. – К., 2002 – С. 275–276. 12. Цит. по кн.: Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. – Нью-Йорк; Київ, 2001 – С. 210. 13. Див.: Масенко Л.Т. Невідома сторінка з біографії С. Палія (битва з татарами 1693 р.) // Укр. істор. журнал. – 1990. – № 9. – С. 106–108. 14. Цит.: Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. К., Нью-Йорк – 2003. – С. 328. 15. Цит. за: Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. – К., 1963 – С. 119. 16. Цит. за: Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. К., Нью-Йорк – 2003 – С. 329. 17. Див.: Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. – К., 1963 – С. 140, 185. 18. Див.: Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. – К., 1963 – С. 185. 19. Див.: Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. – К., 1963 – С. 192. 20. Див.: Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.: Збірка документів. – К., 1970. – С. 344. 21. Див.: Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К., 1993; 22. Грушевський М.С. На українські теми. «Мазепинство» і «Богданівство» // Київська старовина. – 1995. – № 6. 23. Костомаров Н.И. Мазепа. – М., 1992. 24. Полонська-Василенко Н. Палій та Мазепа // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1992. – Ч. 8–9. 25. Іван Мазепа і Москва: Історичні розвідки і статті. – К., 1994. 26. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. – Нью-Йорк; Київ, 2001. 27. Крупницький Б. Гетьман Іван Мазепа та його доба. – К., 2001. 28. Єнсен А. Мазепа. Історичні картини. – К., 1992 та інші. 29. Див.: Єнсен А. Мазепа. Історичні картини. – К., 1992.

*Кузьменко О.В.
м. Харків, Україна*

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА РОСІЇ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ

Спільне минуле двох країн обумовило єдиний процес формування нормативно-правової основи відповідальності неповнолітніх за вчинення суспільно небезпечних діянь. Давні пам'ятки законодавства не містили жодних положень про особливості їх кримінальної відповідальності [4, с. 36–40]. Лише в Соборному Уложенні 1649 р. зазначалося, що дітей віком до 15 років не слід допускати до цілування хреста, якщо вимагались свідчення під присягою. Слід зазначити, що це положення стосувалося не матеріального, а процесуального права. Тільки в Новоуказаних статтях 1669 р. з'явилося положення, яке забороняло карати смертною карою дитину віком до 7 років, якщо вона вчинить вбивство. Це була пе-

рша спроба законодавчого вирішення питання про вікову неосудність неповнолітніх, яка встановлювала певну межу для здійснення кримінально-правового впливу на них.

У Військовому статуті Петра I вказувалося, що покарання за крадіжку пом'якшується або особа взагалі не карається, якщо це дитина і вона може бути віддана батька на виховання [5, с. 363]. Проте в згаданому джерелі не були визначені межі дитинства. Разом з тим Статутом була закріплена ідея не тільки виключення відповідальності дітей, а й її пом'якшення. І якщо погляди на вікові межі кримінальної відповідальності неповнолітніх далі в історії України і Росії змінювались, то незмінним залишався принцип її пом'якшення. Нову спробу законодавчого вирішення питання про вікову неосудність було зроблено указом Катерини II в 1765 р. Цей акт тривалий час визначав особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх. За цим указом була встановлена повна неосудність осіб віком до 10 років, а щодо дітей від 10 до 17 років передбачалося обов'язкове пом'якшення покарання [1, с. 419]. За магдебурзьким правом неповнолітні звільнялись від страти та тілесних покарань. До цієї категорії осіб відносилися хлопчики віком до 14 та дівчата – до 13 років [1, с. 235]. Звід законів Російської імперії в редакції 1842 р. передбачав, що малолітніх у віці до 10 років слід вважати повністю неосудними і віддавати без покарання на перевиховання батькам чи опікунам [2, с. 94]. В той же час особи віком від 10 до 14 років, які вчиняли злочин «з розумінням», підлягали відповідальності на загальних підставах, за винятком каторжних робіт та деяких інших покарань. Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. встановило, що особа може бути притягнута до відповідальності з 10-річного віку. Для більш старших дітей, що вчинили суспільно небезпечне діяння, встановлювалися пільгові умови призначення покарання. За необережні злочини неповнолітні не підлягали покаранням взагалі та віддавалися батькам та опікунам для домашнього виправлення. У випадку, коли щодо дитини приймалося рішення про позбавлення волі, Уложення забороняло її тримання разом із дорослими злочинцями. Уложення 1845 р. було першим актом, який досить детально регулював особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх [1, с. 11].

Кримінальне уложення 1903 р. встановлювало, що діти до 10 років є неосудними. В той же час віковий період отроцтва (10–17 років) пов'язувався з умовною осудністю. Інакше кажучи, неповнолітній підлягав кримінальній відповідальності лише в тому разі, коли було встановлено, що під час вчинення суспільно небезпечного діяння він усвідомлював характер своєї поведінки та керував нею. Цікаво, що кримінальне законодавство Російської імперії середини XIX – початку XX ст. передбачало можливість направлення дітей віком від 14 років, що вчинили злочин, для перевиховання до монастирів [6, с. 12–13].

Першим правовим актом радянської влади про кримінальну відповідальність підлітків був декрет РРФСР від 14 січня 1918 р. «Про комісії для неповнолітніх». В цьому документі зазначалось, що суди та тюремне ув'язнення для згаданої категорії осіб скасовуються. Неповнолітніми вважалися діти віком до 17 років. Справи про злочинні дії останніх входили до компетенції вказаних комісій. В той час радянська влада вважала, що до неповнолітніх злочинців замість покарання слід застосовувати лише медико-педагогічний вплив. Ідеологічним підґрунтям такої кримінальної політики було тодішнє уявлення більшовицького керівництва, що дитяча злочинність є продуктом буржуазного суспільства. Але незабаром ця політика стає більш суворою. У березні 1920 р. вийшов декрет РНК РРФСР «Про справи неповнолітніх, які обвинувачуються в суспільно небезпечних діяннях». В цьому документі передбачалась можливість віддання підлітка

віком від 14 до 18 років до суду, якщо він вчинив злочин і було недостатньо застосувати до нього медико-педагогічні заходи [5, с. 23]. В згаданому декреті мала місце політична складова. Законодавець намагався виключити з правничої термінології термін «розуміння», який використовувався в дореволюційному, буржуазному законодавстві. Таким чином, в радянському законодавстві про кримінальну відповідальність неповнолітніх втрачався з ідеологічних причин інститут вікової осудності людини [3, с. 58].

Незважаючи на те, що кримінальне законодавство союзних республік за загальним правилом дублювало закони РРФСР, в УРСР діяли певні нормативні положення, які застосовувались лише в Україні. Більше того, декрети УРСР в цій галузі були ліберальнішими в порівнянні з аналогічними актами РРФСР, бо передбачали ширший спектр можливостей для застосування до неповнолітніх правопорушників медико-санітарних заходів. Починаючи з 1922 р. на зміну вказаним декретам прийшло кодифіковане законодавство. КК УРСР 1922 р. посилював кримінальну відповідальність неповнолітніх. В жовтні 1924 р. були прийняті Основні начала кримінального законодавства СРСР та союзних республік. Цей нормативний акт ще більш посилював відповідальність неповнолітніх за вчинення злочинів, оскільки на відміну від КК 1922 р. на перше місце ставив питання про застосування до підлітків віком від 14 до 16 років заходів судово-виправного, а не медико-педагогічного впливу. КК УРСР 1927 р. знову ставить на перше місце питання про застосування до зазначеної вище вікової підгрупи неповнолітніх злочинців медико-педагогічних заходів. Йдеться про: встановлення щодо підлітка опіки; віддання дитини під нагляд батькам або родичам; поміщення її до спеціальних виховних закладів. Дослідники зазначають, що КК УРСР 1927 р. переважно відтворював положення КК 1922 р. При цьому він був більш м'яким щодо неповнолітніх, ніж останній, бо розширював діапазон застосування до юних правопорушників заходів медико-педагогічного характеру [6, с. 19].

З 1935 р. знову посилюється каральна політика радянської влади щодо неповнолітніх. Постановою ЦВК та РНК СРСР від 7 квітня зазначеного року «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» було встановлено, що підлітки, починаючи з 12-річного віку можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності із застосуванням до них усіх заходів кримінального покарання. Підставою для цього могло бути: вчинення ними крадіжок; заподіяння насильства, тілесних ушкоджень, каліцтв; вбивство або спроба позбавлення потерпілих життя [6, с. 46]. В цьому ж році Президія Верховної Ради СРСР роз'яснила, що неповнолітні підлягають кримінальній відповідальності не лише за умисні, а й за необережні злочини. Постановою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 31 травня 1935 р. «Про ліквідацію дитячої безпритульності та бездоглядності» були ліквідовані комісії для неповнолітніх. Перелік злочинів, відповідальність за які починалася з 12-річного віку, був доповнений указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 грудня 1940 р. «Про кримінальну відповідальність за дії, які можуть викликати аварію поїздів». Цим документом передбачалося, що діти, які розкручують рейки, підкладають на них предмети, що можуть викликати аварію поїздів, притягуються до кримінальної відповідальності із застосуванням всіх заходів кримінального покарання [6, с. 92]. Все це свідчить про посилення кримінальної відповідальності неповнолітніх в той час.

Фактично в Україні та Росії існували два віки кримінальної відповідальності: загальний (14 років) та знижений (12 років). Суд вже не повинен був щоразу ставити питання про застосування до неповнолітніх віком від 14 до 16 років заходів медико-педагогічного

впливу, – це стало правом суду. До неповнолітніх злочинців застосовували в цей час загальні покарання і не було передбачено пільгових особливостей їх застосування.

Список літератури: 1. Василенко Н.П. Матеріали до історії українського права: В 2-х т. / Н.П. Василенко. – К.: Всеукраїнська Академія наук, 1929. – Т. 1. – 448 с. 2. Веселуха В. Соціальний і правовий статус неповнолітніх і його вплив на віктимну поведінку // В. Веселуха. Право України. – 1999. – № 7. – С. 93–97. 3. Кушнір П. Підлітки і злочинність / П. Кушнір. Вісник прокуратури. – 2000. – № 3. – С. 57–61. 4. Павлов В.Г. Субъект преступления в уголовном праве / В.Г. Павлов. – СПб.: Издательский торговый дом «Герда», 1999. – 118 с. 5. Российское законодательство X–XX веков: В 9 т. – М.: Юридическая литература, 1986. – Т. 4. – 511 с. 6. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917 – 1925 гг. / Под ред. И.Т. Голякова. – М.: Госюриздат, 1953. – 463 с.